

RELIGIE IN DE ST. JORIS KERK

Kleine etnografie

Zoé Fransen

6265170

12/04/19

Inhoudsopgave

Inleiding.....	2
Hoofdstuk 1: De rol van lichaam, gender en de zintuigen binnen de kerk.....	3
Hoofdstuk 2: De St. Joriskerk.....	6
Hoofdstuk 3: Het Avondmaal.....	10
Hoofdstuk 4: Machtsverschillen en de voorstelling van een andere werkelijkheid.....	13
Hoofdstuk 5: DOESLIEF.....	16
Hoofdstuk 6: Alleen God.....	19
Reflectie.....	21
Bronvermelding afbeeldingen.....	22

Figuur 1: Sint Joriskerk *

Inleiding

Deze etnografie is het eindproduct van de cursus Antropologie van de Religie. Voor deze kleine etnografie deed ik onderzoek binnen een religieuze setting, om precies te zijn binnen de protestantse St. Joris Kerk te Amersfoort. *“Deze wijkgemeente heeft een eigen identiteit te midden van de andere wijkgemeenten van de PGA. Deze identiteit is te kenmerken door de 3 "Sola's" van de Reformatie: alleen de Schrift, alleen de genade, alleen het geloof. De gemeente rekent zich tot de modaliteit van de Gereformeerde Bond, en wil haar verantwoordelijkheid dragen in het geheel van de PGA en de Protestantse Kerk in Nederland.”*¹ Ik kwam binnen bij deze kerk via mijn burens, Henk en Inge die samen met hun twee kinderen lid zijn van de gemeente. Met hen heb ik meermaals ochtenddiensten bezocht, was ik eenmaal aanwezig bij bijbelklas en ik ben door hen na de dienst in gesprek gebracht met diverse leden van de gemeente. Via hen heb ik ook met de dominee (predikant) van de St. Joriskerk kunnen spreken, tijdens een interview op 10 april. Voor mijn onderzoek heb ik gebruikt gemaakt van participerende observatie, interviewen en het houden van korte informele gesprekken. Ook heb ik gebruik gemaakt van de literatuur en kennis die mij via de cursus verschaft is.

Tijdens het doen van dit onderzoek heb ik geprobeerd te volgende vraag te beantwoorden en te beschrijven: *Hoe wordt religie ervaren en beleefd binnen de protestantse gemeenschap in de St-Joris Kerk?* Deze vraag heb ik aan de hand van 6 dimensies uitgewerkt in deze etnografie. Het eerste aspect van religie waar ik licht op werp is de rol van het lichaam (gender) en de zintuigen binnen de kerk, in hoofdstuk twee behandel ik de ruimte, de St. Joriskerk waarin de Amersfoortse PKN-gemeente gevestigd is. In hoofdstuk drie beschrijf en analyseer ik het sacrament het Avondmaal. Vervolgens bespreek ik in hoofdstuk vier hoe de andere werkelijkheid waarop het protestantisme betrekking heeft wordt voorgesteld en hoe macht een rol speelt binnen de kerk. Daarna analyseer ik een preek die ik heb bijgewoond in hoofdstuk vijf en zal ik tot slot in hoofdstuk zes “heiligheid” binnen de PKN bespreken. Hierna volgt een reflectie op het verloop van mijn veldwerk.

¹ SINT-JORISKERK AMERSFOORT, 2018-last update, Wie zijn wij. Available: <https://sintjoriskerk-amersfoort.nl/wie-zijn-wij/> [12/03/19,

Hoofdstuk 1

De rol van lichaam, gender en de zintuigen binnen de kerk.

Op zondagochtend fiets ik samen met mijn burens, Henk en Inge, en hun twee kinderen naar de Sint Joris Kerk op de hof in Amersfoort.

We gaan naar de ochtenddienst die om half 10 begint en in alle haast probeer ik de opdracht van deze week uit te leggen. Ik vertel dat de nadruk ligt op het lichaam en gender, en hoe kleding daar bijvoorbeeld een rol bij speelt. Inge legt uit dat er in de protestantse kerkgemeenschap waar zij lid van zijn mensen over het algemeen vrij netjes gekleed naar de kerk gaan, sommige mannen in pak en vrouwen met een rok en ook nog wel eens een hoed op. Ik word me pijnlijk bewust van het feit dat ik zelf een broek draag, het was hiervoor nog geen seconde in me opgekomen dat dit misschien niet gewenst zou zijn. Ik zie dat Inge zelf ook een rok draagt maar gelukkig zegt ze dat er inmiddels ook zat vrouwen zijn die in broek naar de kerk komen. Toch blijkt uit mijn latere observaties dat de vrouwen die dat doen duidelijk in de minderheid zijn. Wanneer ik haar er later opnieuw naar vraag zegt ze dat het een respect-kwestie is. Ze vindt het zelf bijvoorbeeld belangrijk om er goed, netjes uit te zien en voor haar hoort het dragen van een jurk of rok daarbij. De week erop beslis ik daarom zelf ook een jurk aan te doen. Het voelt op deze manier toch alsof ik meer respect toon.

In de kerk zie ik dat mensen er inderdaad netjes gekleed uitzien. Men komt in mooie, ‘zondags’-kleden de kerk in. Er zijn mannen in zwarte pakken en vrouwen met jurken en hoeden. Wat opvalt is dat er meerdere stellen zijn die beiden dezelfde sjaal dragen. Een ouder koppel dat voor mij zit draagt beide een geruite sjaal, terwijl een jong stel met baby beide een felrode sjaal op een zwarte jas draagt. De kleding die men draagt is te categoriseren als zedelijk en redelijk bescheiden, de Engelse term die hiervoor gebruikt wordt is *modesty*. De kerkenraad gaat gekleed in zwart pak en de dominee draagt een toga. Het straalt, mijn inziens macht en autoriteit uit.

De belangrijkste personen in de kerk zijn de kerkenraad, bestaande uit predikant, ouderlingen en diakenen en de dominee. Dit zijn allen mannen. Deze kerk staat erom bekend geen vrouwen in het ambt te hebben, en dit ook niet van plan te zijn in te voeren. Eén van de vrouwen die ik spreek geeft zelfs aan dat dit de voornaamste reden is waarom ze sinds een jaar naar de St. Joriskerk gaat; “Er waren problemen bij mijn vorige gemeente, daar wilden ze vrouwen in het ambt stellen en toen zijn we op zoek gegaan naar kerkgemeentes die meer

pasten bij onze overtuiging.” Ik vraag de dominee wanneer ik met hem spreek waarom dit zo is. Het is een gevoelig onderwerp, zelf vind ik het moeilijk om aan te snijden maar ik krijg ook de indruk dat het voor de predikant gevoelig ligt, waar hij eerder zelfverzekerd overkwam en veel gebruik maakte van handgebaren tijdens het praten maakt hij nu een ietwat verlegen indruk. Hij vertelt dat het aan de kerkenraad is om te beslissen of dit wordt ingesteld of niet en dat ze daar in de St-Joris Kerk voorlopig niet voor open staan. Het is aan de gemeenten binnen de kerken van de PKN zelf om te bepalen of ze dit willen of niet en dat dit ook de enige PKN-kerk in de gemeente Amersfoort is die dit nog niet heeft ingevoerd. Hij verteld dat dit onderwerp voor hem genuanceerder ligt en dat hij in gemeenten waar hij vroeger werkte wel vrouwelijke collega’s had gehad. In de bijbel ligt de nadruk echter vooral op de man en dit is dan ook de voornaamste reden dat de vrouw als minder waardig voor het ambt wordt gezien.

Lichaam

Tijdens het binnenkomen in de kerk speelt het orgel, wanneer het orgel stopt met spelen komt de kerkenraad de kerk in. De leden worden welkom geheten door een lid van de kerkenraad en men zingt gezamenlijk de eerste psalm. Hierna loopt de dominee naar de trap van de preekstoel, voor hij die betreed krijgt hij een hand van één van de ouderlingen. Hiermee krijgt hij namens de kerkenraad (en dus de gemeente) de verantwoordelijkheid over de dienst.

Na het zingen van de eerste psalm(en) staat Na het eerste gedeelte van de kerkdienst gaan de kinderen tot en met groep vier naar bijbelklas en is er een overgangsmoment waarin het orgel speelt en er zakken rondgaan waarin geld kan worden gestort. Inge vraagt of ik een mentos-snoepje wil maar ik sla beleefd af. Tijdens de preek valt het me echter op dat ik de mensen om mij heen bijna allemaal op iets zie kauwen. Overal zie ik kaken op en neer gaan en meerdere keren zie ik mensen een rolletje mentos of ander klein snoep uit hun tas pakken. Als ik Inge hiernaar vraag zegt ze dat dat haar eigenlijk nooit zo was opgevallen “gewoon lekker, een snoepje”. Na een kleine zoektocht op internet blijkt dit een bekend fenomeen te zijn. Als de dominee begint met preken, het liturgische deel van de kerkdienst neemt men een actieve luisterhouding aan en neemt men een snoepje, het wordt ook wel een “zoethoudertje” genoemd. Ook op de website van de Sint Joriskerk is op een foto van een kerkbank met daarop een psalmenboek ook een rolletje Mentos te zien.

Ik vraag een vriendin die vaak naar de kerk gaat hiernaar. “Natuurlijk ken ik dat fenomeen, wij vraten hele rollen weg tijdens de preek. Toen ik jong was kreeg 1 King muntje per week,

ik hoopte altijd dat we naast mensen zaten met lekkerdere dingen zoals Rolo of Meller. En helemaal geluk was als ik dan ook nog mijn gewone pepermuntje kreeg dus twee snoepjes per preek.” Wanneer ik haar vraag waarom “ja omdat die hele preek anders niet uit te houden is natuurlijk. Maar ik denk dat het ook een soort zoet houden van de kinderen is. Ik heb ook het idee dat ik me dan beter kan concentreren tijdens de preek. Het geeft trouwens ook wel een gemeenschappelijk gevoel als je ook aan de mensen naast je geeft.”

De rol van het lichaam en de kracht van handgebaren komt naar voren tijdens de preek van de dominee. Telkens als hij zijn woorden tijdens de preek kracht bij wil zetten zwaait hij met zijn handen door de lucht. Een ander moment waarop zijn gebaar indruk maakt is tijdens de zegening. Alle kerkgangers staan op en de dominee strekt zijn armen met de handpalmen naar beneden en zegent zo de kerkgangers in. Door de houding van de handen voelt het alsof zijn woorden op de mensen neerdalen. Nooit eerder maakte ik zoiets mee, het zorgde voor kippenvel op mijn armen.

Tijdens de dienst is er op twee momenten tijd voor het gebed. De meeste kerkgangers sluiten de ogen, en gaan voorovergebogen zitten met de handen in de schoot. Andere sluiten alleen hun ogen of vouwen hun handen in elkaar.

Aan het eind van de dienst, loopt de kerkenraad terug en krijgt de dominee opnieuw een hand, een teken van instemming van de kerkenraad.

Hoofdstuk 2

De St. Joriskerk

De St.-Joriskerk staat midden in het centrum van Amersfoort op een plein genaamd de Hof. Op vrijdag en zaterdag is er markt en bij mooi weer staat het plein vol met terrasjes, ook 's nachts is het een drukbezochte plek omdat er veel kroegen rondom het plein staan. Hoewel zondagmorgen 9 uur een tijdstip is waarop er zich sowieso weinig mensen buiten bevinden, is het contrast tussen de 'drukte' buiten op het plein en de stilte binnen in de kerk groot. In dit hoofdstuk bespreek ik de ruimte en inrichting van de St. Joriskerk.

De St.-Joriskerk is een middeleeuwse kerk waar bijna vierhonderd jaar aan gebouwd is. Daarom zijn er zowel Romaanse als renaissance-invloeden te zien. Daarbij is de kerk oorspronkelijk gebouwd voor de katholieke eredienst maar had in 1580 de Reformatie ook in Amersfoort voet aan de grond gekregen en kwam de kerk zo in protestantse handen. Tijdens de reformatie is de St.-Joriskerk meermaals onderworpen geweest aan kleine Beeldenstormen waardoor veel heiligenbeelden verwoest zijn.² Doordat de kerk zowel katholieken en protestanten gediend heeft is het een meervoudig gebruikte kerk.

Inrichting

Figuur 2: Kansel en dooptuin *

In het midden van de kerk, in de middenbeuk van het hallenkoor staat de preekstoel. Dit is de plek vanuit waar de dominee zijn preek houdt. De preekstoel bevindt zich op het kansel in het midden van de dooptuin. Op het houten kansel staat een koperen lezenaar voor de Statenbijbel en twee koperen kaarsenhouders. Om de dooptuin heen staat een hek dat de preekstoel scheidt van

de rest de ruimte. Op dat hek staat ook een lezenaar van waarachter een lid van de kerkenraad de gemeente welkom heet aan het begin van de dienst. De eerste keer dat ik de kerk bezoek is er sprake van een Focusdienst. Dit houdt in dat er gepraat wordt over hoe leden van de gemeente het evangelie kunnen doorgeven. Ook gaat het over de rol van Christus in het

² EMMENS, K. and HARTOG, E.D., 2012. *De St.-Joriskerk in Amersfoort*. Amersfoort: Bekking & Blitz.

dagelijks leven. Er worden door het jaar heen Focusgesprekken gehouden waarbij leden van de gemeente zich buigen over dit soort kwesties. Een man komt wat over één van die gesprekken vertellen en ook hij doet dat vanuit de dooptuin, het kansel blijft namelijk speciaal gereserveerd voor de dominee. Binnen de dooptuin staat ook het doopvont, de plek waar kinderen en volwassenen die zich op latere leeftijd tot het christendom bekeren, gedoopt worden.

Voor en rechts en links naast de dooptuin bevinden zich meerdere banken waarop de kerkgangers zitten tijdens de dienst. In totaal zijn er zo wel 750 zitplaatsen. Er zijn verschillende soorten banken, herenbanken, ook wel kapbanken genoemd, en blauwe banken. De herenbanken, hebben een soort dak en twee rijen zitplaatsen, waarbij de eerste rij lager is dan de tweede rij. In eerste instantie waren dit regeringsbanken waar stedelijk ambtenaren kosteloos gebruik van konden maken. Later werd er nog zo'n soort bank bijgebouwd door een rijke familie, dat was dan hun eigen herenbank. Naast deze banken zijn er de zogenoemde blauwe banken. Al deze banken staan rondom de preekstoel opgesteld. De voorste rijen rondom de spreekstoel zijn vrijwel allemaal leeg. Er is een speciale bank gereserveerd voor de kerkenraad en ook de koster heeft zijn eigen plek zodat hij het licht en geluid tijdens de dienst goed kan bedienen. Verder is men vrij om te zitten waar men wil. Inge vertelt mij dat de voorste rijen bedoeld zijn voor de bijbelklas. Als de kinderen na het einde van de preek weer de zaal inkomen zitten ze met z'n allen voorin om samen de laatste psalm te zingen en de zegening te ontvangen. Waarom de rijen na de voorste rij ook allemaal (vrij) leeg zijn komt volgens Inge omdat men dan lang met het hoofd in de nek moet zitten om naar de dominee te kunnen kijken en dat, dat gewoon niet prettig is.

In de kerk bevindt zich ook een torenuurwerk waaraan een klokje in de kerk gekoppeld is. Dit klokje heette de Klockman en sloeg tijdens de hele en halve uren, dankzij dit klokje werd de predikant aangespoord zijn preken niet te lang te laten duren, daar stond namelijk een boete op. Ik hoor wel eens een klok afgaan maar kan niet peilen of het daadwerkelijk het geluid van de Klockman is.

Vroeger was men van het licht afhankelijk van toortsen en kaarsen, later kwamen er hang- en wandtorens die de kerk verlichtten. Men ging in de loop der tijd van petroleum over naar gas en inmiddels hangt er elektrische verlichting. De koster bedient een apparaat waarmee het licht en geluid in de kerk geregeld wordt. Tijdens de dienst bespeelt de organist het orgel. Dit orgel is nog uit de tijd dat de kerk in gebruik van Katholieken was. Zo staat er aan weerszijden aan het orgel een engeltje. Heiligenbeelden zijn in de Protestantse kerk echter helemaal niet gebruikelijk, maar zelfs verboden.³ Edmund Leach (1983)⁴ schreef hierover: *“The true representation of the Other, the Absolute Other, Deity as such, is logically impossible, for representation must be in terms of things of this world, and deity, by definition, is not made of the stuff of this world. Consequently all attempts to represent deity in material form may be considered sacrilegious.”* Ook staat in de bijbel dat *“allen die zich een beeld van God maken”* geen deel hebben aan het rijk van Christus.

Figuur 3: Orgel *

Figuur 4: Ingang St. Joriskerk**

Het meest indrukwekkende aan het kerkgebouw vind ik de deuren. Het zijn twee grote, rode, houten deuren. Wanneer je er naar binnenstapt kom je eerst in een klein halletje terecht alvorens echt de kerk binnen te stappen. Je zou deze overgang kunnen vergelijken met een liminale fase. De deuren en de hal markeren de overgang van het profane naar het sacrale. Zoals ik eerder al vermeldde komen hier meer aspecten bij kijken, zo is het gewoonlijk stil in de kerk en kunnen de kinderen er niet, zoals buiten, zomaar rondrennen en gillen.

Ik vraag ook de predikant naar wat hij het meest bijzondere vind aan de St-Joris Kerk, hij noemt dan het koordeel. Een oorspronkelijk katholiek gedeelte van de kerk, een plek waar men over het algemeen niet zomaar komt. Het is volgens hem een plek van verstillings, liturgische momenten en intimiteit. Het is eigenlijk een vrij sobere ruimte, waar niet per se iets bijzonders aan te noemen valt, hij

³ EMMENS, K. and HARTOG, E.D., 2012. *De St.-Joriskerk in Amersfoort*. Amersfoort: Bekking & Blitz.

⁴ Leach, Edmund. 1983. “The Gatekeepers of Heaven. Anthropological Aspects of Grandiose Architecture.” *The Journal of Anthropological Research* 39, no. 3: 243-264

zegt dan ook dat hij het meer emotioneel een bijzondere plek vindt. Knott (2005) schreef “*“religions (...) are active in a variety of places, sacred and profane, public and private. They inhabit spaces, but also transform and create them”*”⁵. In dit geval is het dus meer het feit dat religie zozeer een belangrijke rol speelt in die ruimte dat het die ruimte voor de dominee zo speciaal maakt.

⁵ Kim Knott, *The Location of Religion. A Spatial Analysis*. London, Equinox, 2005

Hoofdstuk 3

Het Avondmaal

Rituelen worden onder andere geassocieerd met symbolisch handelen. Wanneer een ouderling de dominee voor en na de kerkdienst een hand geeft is er sprake van een symbolische handeling. De eerste keer laat de ouderling zo symbolisch weten dat de dominee de verantwoordelijkheid krijgt over de dienst. Wanneer de dominee aan het eind van de dienst een hand krijgt staat dit gebaar symbool voor de instemming van de kerkenraad. In dit hoofdstuk analyseer ik het sacrament Avondmaal.

“In de protestante kerken kennen wij twee sacramenten, namelijk Doop en Avondmaal. Sacramenten zijn gewijde handelingen, die door Christus zijn ingesteld. Naast de Bijbel zijn de sacramenten gegeven om Gods openbaring, en ons geloof daarin, te versterken.” Er wordt binnen het protestantisme eigenlijk niet gesproken over ‘rituelen’ maar dus over ‘sacramenten’. Wanneer ik Inge vraag naar de dingen die zou bestempelen als ritueel noemt zij dan ook de Doop en Avondmaal. Wel voegt ze eraan toe dat de zegening die de dominee aan het eind van de preek meegeeft ergens ook wel als ritueel zou kunnen worden beschouwd. Op zondag 24 maart krijg ik de kans aanwezig te zijn bij een avondmaaldienst. De dienst de zondag ervoor was een voorbereiding op deze gebeurtenis.

Het avondmaal is door Jezus ingesteld tijdens het Pesach-feest. Dit was een feest waarbij een maaltijd genuttigd werd waarvoor een offer gebracht werd. Dit feest verwijst naar de dag dat Mozes het volk Israël uit Egypte leidde. Het was gebruikelijk om voor deze maaltijd een lam te slachten als offer. Inmiddels is dit niet meer de traditie, men gelooft dat Jezus als Paaslam is geslacht. Het is een geestelijke gebeurtenis. Met het vieren van het avondmaal wordt God bedankt voor het goede geschenk dat Jezus gebracht heeft; namelijk vrijheid voor het volk door zijn offer. Doordat hij stierf aan het kruis kunnen mensen vrij zijn van schuld, schaamte, onreinheid en gebondenheid. Het bloed van Jezus nam de obstakels om God te naderen weg. Tijdens het avondmaal zijn brood en wijn symbool voor het lichaam en het bloed van Jezus. In de Rooms-katholieke vind de avondmaalviering wekelijks plaats, daar speelt eucharistie namelijk een belangrijke rol, binnen de PKN ligt de nadruk meer op de bijbel en is het aan de kerken zelf hoe en hoe vaak ze het Avondmaal vieren. Binnen de St-Joris Kerk gebeurt dit vier keer per jaar.

De zondagochtenddienst begint op dezelfde manier als normaal, maar in plaats van de preek vind het avondmaal plaats. Een aantal banken heeft plaats gemaakt voor lange tafels met witte

tafelkleden. De dominee en de kerkenraad maken de tafel klaar en de dominee breekt het brood en schenkt de wijn in de wijnbekers. Vervolgens nodigt hij de mensen uit om deel te nemen aan het avondmaal en aan tafel te gaan. Allemaal mensen staan op en vormen een rij om in de kerkbanken te gaan zitten. Er is geen plek voor iedereen maar dit sacrament herhaalt zich dan ook meerdere keren. Niet iedereen neemt deel aan het avondmaal. *Om het avondmaal te vieren, is het nodig om jezelf te 'beproeven' (1 Korinthe 11:28). Dat betekent dat je nagaat: Geloof ik dat het waar is wat de Bijbel zegt over mijn zonden? En geloof ik in de beloften van het Evangelie, in het offer van Christus en de gave van de Heilige Geest? Het gaat er niet om dat je een 'perfect' geloof hebt dat nooit wankelt. Het gaat erom dat je Gods belofte gelooft, en die belofte is onwankelbaar!*⁶ Het deelnemen aan het avondmaal veronderstelt dus geloof en met Jezus verbonden zijn. Ik vraag de dominee wanneer men precies deelneemt aan het avondmaal, als je namelijk belijdenis doet aanvaard je je geloof in God, aanvaard je de roeping en neem je verantwoordelijkheid binnen de kerk, en in principe voldoe je dan dus ook aan de voorwaarden om deel te nemen aan het avondmaal. In werkelijkheid neemt niet iedereen die belijdenis heeft gedaan ook daadwerkelijk deel aan het avondmaal. De dominee verklaart dit als volgt; belijdenis doen is een volwassen, persoonlijke keuze echter zijn veel mensen van mijn ouders en grootouders generatie zeer zwaar gelovig opgevoed. Deelnemen aan het avondmaal was voor hun bijna hetzelfde als dé perfecte gelovige zijn, je zegt er nogal wat mee. Het draagt toch echt wel iets uit als jij in een volle kerk op staat om deel te nemen. Voor sommige mensen moet het geloof nog meer groeien. Ik vraag de predikant dan of hij het als zijn taak ziet om de mensen die geen deel nemen aan het avondmaal te 'helpen'. Hij vertelt me dat het wel enigszins als zijn verantwoordelijkheid voelt en dat hij graag het gesprek met deze mensen aan wil gaan om ze verder te brengen.

Als vanzelfsprekend neem ik als niet-gelovige geen deel aan deze gebeurtenis. Ook kinderen nemen geen deel aan het avondmaal omdat zij (vaak) nog geen belijdenis hebben gedaan. Mijn buurman neemt ook geen deel aan het avondmaal, maar Inge wel ze vind het prettig en stelt dat ze zich op deze momenten extra verbonden voelt met de mensen in haar gemeenschap. De dominee herkent zich hier wel in, het avondmaal is volgens hem een gebeurtenis waarin mensen het geloof extra beleven, ze "proeven" het als het ware. Grace Davie (2007) schrijft over de trend binnen religie dat "*late modern Europeans are much more likely to go to places of worship in which an experience of the sacred is central to the occasion. The purely cerebral (the biblical exposition or liberal Protestantism) is much less*

⁶, Avondmaal2019-last update. Available: <https://sintjoriskerk-amersfoort.nl/> [27/03/19,

seductive.”⁷ De avondmaalviering is zo’n ervaring waarin het geloof beleefd wordt door middel van het bewust uitvoeren van bepaalde handelingen.

Wanneer de mensen een plek aan tafel hebben gevonden wordt het “onzevader” gebeden en laat de dominee vervolgens de schalen met in stukken gebroken brood rondgaan. Eenieder neemt een stuk brood en eet dit. Vervolgens gaan er bekers rode wijn rond waar iedereen om de beurt een slok uitneemt. Waarna een stuk over Jezus gelezen wordt. Uiteindelijk zegt de predikant “Ga heen in de vrede van christus” en staan de mensen op van tafel. Opnieuw bereid de dominee het brood en de wijn voor en nodigt de mensen uit aan tafel te gaan. Dit proces gaat vrij geleidelijk, de leden van de kerkenraad die aan het hoofd van de tafels zitten houden bij hoeveel plekken er nog vrij zijn en geven dit middels handgebaren door aan de predikant die dan hardop zegt dat er (bijv.) nog één plek vrij is. Dan herhaalt de viering zich opnieuw. Wanneer men de tafel vervolgens verlaat doen de meesten nog een beetje geld, in de vorm van een blauw briefje in een pot die op tafel staat. Dit geld komt ten goede aan een goed doel. Uiteindelijk wordt de viering drie keer herhaald voor iedereen aan de beurt is geweest. Het is bijzonder om te zien hoe bedachtzaam de mensen kauwen op het brood dat hun gegeven wordt en hoe ze rustig een slok nemen.

⁷ Grace Davie, 2007, *The Sociology of Religion*, London, p 146

Hoofdstuk 4

Machtsverschillen en de voorstelling van een andere werkelijkheid

In dit hoofdstuk ga ik in op de verschillen tussen religieuze specialisten en leken, en hoe de andere werkelijkheid, 'echt' wordt gemaakt.

Op een zondagmorgen fiets ik weer met mijn burens naar de kerk. Mijn buurman is koster en dat houdt onder andere in dat hij eens in de drie weken om half 9 in de kerk aanwezig is om alles voor te bereiden, de kerk te openen en mensen te verwelkomen. Wanneer ik hem vertel dat ik voor een latere opdracht een preek, verhaal of mythe moet analyseren en hem vraag of er bepaalde preken of verhalen uit de bijbel zijn die hem in het bijzonder zijn bijgebleven vertelt hij mij dat hij eigenlijk vooral voor het sociale aspect bij de kerk is. "Het spirituele is niet zo mijn ding, ik vind de preek niet per se belangrijk. Dat is niet de reden waar ik voor naar de kerk ga, dat is meer Inge [zijn vrouw] haar ding". Hij moet dan ook lachen wanneer ik hem later vraag of er machtsverschillen zijn tussen religieuze specialisten en leken. "Ik ben als koster dan het perfecte voorbeeld, snap je, ik ben echt niet zo bezig met dat [liturgische] aspect, maar ik ben toch koster". "Begrijp je wat ik bedoel?".

Ik begrijp inderdaad wat hij bedoelt, als koster heb je in de kerk een belangrijke verbindende rol. Toch denk ik dat er nog steeds daadwerkelijke verschillen zijn tussen religieuze specialisten en leken. De dominee vind ik zelf een vrij imponerend persoon, waar ik direct ontzag voor heb. Ook de kerkenraad dwingt, onder andere door hun kleding en speciale rol, respect af. De kerkenraad leidt de wijkgemeente en heeft de taak om de gemeente voortdurend te richten op datgene waar het in de gemeente van Jezus Christus om gaat, namelijk haar leven met God, de gemeenschap met elkaar en haar opdracht om te getuigen in de wereld. De kerkenraad wordt gevormd door predikant, ouderlingen(-kerkentmeesters) en diakenen. Zoals eerder benoemt bestaat de kerkenraad alleen uit mannen. Vrouwen nemen andere taken op zich, zoals het leiden van de bijbelklas. Ik spreek met de dominee over de macht die komt kijken bij het zijn van predikant. Hij vertelt me dat dit vroeger erger was, alles wat de dominee zei werd voor waar aangenomen. Bij het dragen van het ambt en dus als zijnde predikant komt volgens hem wel een bepaald gezag, verantwoordelijkheden en ook mogelijkheden. Hij ziet zijn ambt als een soort herdersambt, het is zijn taak om de kudde te leiden, te verzorgen en te helpen waar mogelijk. Het is meer dan een baan, het is een bepaalde overtuiging, een taak, een roeping. Ik vraag hem of hij soms bang is om de verkeerde dingen te zeggen, of dat zijn woorden verkeerd geïnterpreteerd worden. Hierop antwoordt hij ervoor

waakt dat de preekstoel geen steekstoel wordt. De mensen kunnen tijdens de dienst namelijk niks terugzeggen, er is op dat moment geen ruimte voor discussie o.i.d.

De “andere” werkelijkheid is in de protestantse kerk de werkelijkheid waarin God bestaat, en waarin zijn zoon Jezus Christus ooit naar de aarde is gekomen en is gestorven om de zonden van de mensen op zich te nemen. Protestanten geloven dat Jezus opnieuw terug naar de aarde zal keren. Ik spreek tijdens de avondmaaldienst met Inge over haar geloof. Bidden is voor haar een manier om in contact te komen met God maar ze vertelt dat ze ook de vierjaarlijkse avondmaaldiensten belangrijke momenten vindt. Op dat moment weet ze weer waarom ze gelooft, en voelt ze zich dichter tot het geloof en verbonden met de mensen binnen de gemeenschap. Ook de dominee noemt het avondmaal als iets dat de mens, naast de bijbel door God gegeven is om het geloof te kunnen beleven, “*daar ontmoeten wij Christus*”⁸. De *sensational forms*, het voelen, proeven van het brood en de wijn maken het transcendente in het immanente aanwezig, ervaarbaar en grijpbaar. Dit is de basis voor het scheppen van een intens beleefde banden met het bovennatuurlijke en hun medemensen. Meyer (2012) stelt ook dat *the sensational form of the liturgy of a church service (...) stipulates the appropriate steps and, in the course of being performed, induces in participants an experience of divine presence (Rappaport 2002: 450-51)*.⁹

Voor de predikant laat God zich kennen in drie dingen. In de schepping, in de getuigenis van de bijbel en in het contact tussen mensen. Zo is de aanwezigheid van God volgens hem goed voelbaar tijdens een kerkdienst, door het samenzijn is hij in hun midden. De meest uitgesproken vorm waarin God zich vroeger letterlijk in hun midden bevond was in de vorm van Jezus Christus.¹⁰ Iets van God vernemen gaat volgens de predikant niet buiten de gewone werkelijkheid om. Ook in gesprekken voelt hij Gods aanwezigheid, wat de boodschap is van zo’n gesprek interpreteert hij dan op een diepere manier. Wanneer het echter ook gaat om contact tussen mensen lijkt het mij dat alle gesprekken die men voert opeens belangrijk worden. Toch zegt de predikant dat er nog steeds dingen ‘normaal’ zijn, niet alle gesprekken zijn opeens gewichtig. Het is een bepaald gevoel dat hij ervaart. We praten hier een tijdje over maar ik heb moeite te begrijpen wanneer de predikant onderscheid maakt tussen een gewoon gesprek en een gesprek waarin God doorklinkt. Juist dit, het niet kunnen vatten van een

⁸ Gesprek dominee 10/04

⁹ B. Meyer, *Mediation and the Genesis of Presence*, Inaugural Lecture Utrecht University, 2012, p 23.

¹⁰ Gesprek dominee 10/04

bepaalde ervaring of gevoel in woorden is “The Real”. De subjectieve gewaarwording die niet uit te drukken is in taal of andere betekenis gevende symboolsystemen.¹¹

¹¹Van de Port, Mattijs.2010. “Dat wat rest.Over sacralisering en de ongerijmdheden van het bestaan.” Oratie, Vrije Universiteit Amsterdam, 26 maart 2010. (PDF)

Hoofdstuk 5

DOESLIEF

Zondagochtend 17 maart volg ik de dienst van de predikant die de leiding heeft over de St-Joris Kerk. Aan het woord van Jezus wordt binnen de Protestantse kerk veel waarde gehecht, de liturgie is de basis van hun religie. Deze dienst is een voorbereidende dienst op de avondmaal-viering van de week erop. In dit hoofdstuk zal ik de preek van 17 maart analyseren en benoemen wat een preek een preek maakt.

Het valt allereerst op dat (zijn) preken eenzelfde opbouw hebben. Ik vraag de predikant later dan ook of hij dit ook bewust zo bedenkt. “Eigenlijk heb ik altijd een in- en uitleiding, in het midden bouw ik naar een soort climax toe en ik wil het begin en einde wel met elkaar verbinden. In de inleiding begin ik met iets om de aandacht te trekken, om te prikkelen en op het einde wil ik daar dan vaak op de een of andere manier op terugkomen.”¹²

Hij start dit keer met een verhaal over de nieuwe campagne van SIRE #DOESLIEF. Met #DOESLIEF wil SIRE Nederland laten zien hoeveel onaardig gedrag er is, groot én klein. SIRE wil daar met z'n allen wat aan doen door tegen alle schreeuwers, schelders, bumperklevers, korte lontjes, asocialen, pestkoppen, herrieschoppers, treiteraars en spugers te zeggen #DOESLIEF¹³. In zijn preek verbind de predikant deze campagne met het evangelie van Johannes, één van de vier evangeliën in het Nieuwe Testament, het tweede deel van de bijbel, specifiek met Johannes 13. Dit deel gaat over de voetwassing van Jezus en de voorbereiding op de Pesach-maaltijd. Liefde tot het einde, is het thema daarvan. Deze zin wordt gedurende de preek vaak herhaald. De dominee vertelt over hoe Johannes schreef over de avond waarop Jezus de voeten van zijn discipelen ging wassen om zo te tonen dat als hij dat kon als hun heer en meester, zij dat ook moesten kunnen. De dominee speelt in op de avondmaalsviering van de week erna wanneer hij zegt “Tijdens het avondmaal, denk dan aan deze liefde, proef hem, hoe lang hij duurt, en hoe ver hij rijkt”.

Preken worden binnen de wetenschappelijke literatuur ook wel godsdienstige praktijken met een performatieve werking genoemd. Preken zetten iets in beweging, deelname, reflectie, associatie enz. daarnaast heeft het uitwerking op de ontmoeting tussen God en mens. Preken zijn toespraken maar wat ze onderscheid van gewone toespraken is de centrale plaats van de

¹² Gesprek Dominee 10 april

¹³ , DOESLIEF2019-last update. Available: <https://doeslief.sire.nl/campagne> [08/04/19,

bijbeltekst, het geloof van de gemeente en het belijden van de kerk, de leefwereld van de hoorders, de rol van de predikant als ambts-drager.¹⁴

Een interessant deel van de preek is wanneer de predikant zegt “vul je eigen naam in bij Johannes 13, vers 1. (...) Toen Jezus wist dat zijn uur gekozen was, heeft hij mij (naam) liefgehad”¹⁵. Hij spreekt ons zo recht aan, voor mij voelt het alsof ik ook echt belangrijk ben, alsof het er toe doet dat ik naar deze dienst luister. Daarbij zorgt dit voor meer verbinding en sympathie voor het verhaal.

De dominee maakt veel gebruik van gebaren om zijn woorden kracht bij te zetten. Wanneer ik hem later vraag of hij dit bewust doet en ook zo oefent zegt hij dat dit vanzelf gaat en hij er zich niet echt bewust van is “misschien zou ik zelfs wel moeten lachen als ik mezelf terug zou zien.” Hij wijst meerdere keren de kerk in wanneer hij spreekt over “jou” of “hij”. De dominee vertelt ook dat hij zijn preken met de hand schrijft en zo automatisch extra ruimte inlast voor adempauzes. Dit is te merken tijdens de preek, hij heeft een tempo van spreken dat doet lijken alsof over alle woorden diep is nagedacht. Af en toe versnelt hij zijn zinnen, om de spanning er in te houden, en dan valt er een stilte, waarin zijn woorden rustig op de mensen inwerken. Als ik mijn veldaantekeningen lees van de preek hoor ik zijn woorden nog steeds precies zoals de predikant ze tijdens de dienst heeft uitgesproken.

Ook maakt hij zo nu en dan gebruik van directe vragen zoals “Waar sta jij dan?”. Of vragen waar niet per se een antwoord op nodig is “Wil je die onthouden?” of “Weet je wat ik ook geloof?” en “Dan wordt het toch wel tijd om hem te dienen toch?”. Ik merk dat vooral de vragen die op toch eindigen me stimuleren om na te denken. Het bevraagt mijn eigen mening, ben ik het daarmee eens? Is dat zo? Hij trekt aandacht, zorgt voor betrokkenheid en deelname. Tegelijkertijd merk ik dat de preek niet iedereen kan boeien, ik zie mensen op hun telefoon en veel kinderen die drukker bezig zijn met hun snoepjes dan met daadwerkelijk luisteren.

Het einde van de preek, waarin de predikant speelt met woorden en zo de link weer legt met zijn inleiding gaat als volgt: “Liefhebben is dienen, dienstbaar zijn. Liefhebben gaat verder dan #DOESLIEF, en dat is ook nodig. Liefde tot het einde gaat verder dan #DOESLIEF. Liefde opdat de ander leven zou, vreugde hebben zou. Johannes 13 is het plaatje, “zoals ik er voor jou was zo mag jij er voor een ander zijn”. We hebben SIRE, we hebben ook een koning,

¹⁴ IMMINK, F.G., 2014. Preken als ambacht., *Theologia Reformata*, 57(2),

¹⁵ Preek zondagochtend 17 maart

koningsknecht en zijn verhaal gaat verder. SIRE wil te denken geven, de koning deed het hem al voor. Naar Hem leven, daar knapt een samenleving écht van op. Amen.”¹⁶

¹⁶ Preek zondagochtend 17 maart

Hoofdstuk 6

Alleen God

In dit afsluitende hoofdstuk deel ik mijn gesprek met de dominee over heiligheid in het protestantisme.

Binnen de PKN worden er geen dingen als heilig omschreven. De bijbel wordt daarentegen wel het Heilig geschrift genoemd. De predikant verklaart dat dit geen heilig boek is in de zin dat je je vingers er aan kan branden. *“Het is een boek van mensen, het is niet onbereikbaar of onaanraakbaar zoals heiligenreliken binnen de Rooms-katholieke kerk, en er moet dus ook over gediscussieerd kunnen worden, er is ruimte voor interpretatie. Het is wel een boek dat afgezonderd is van andere boeken, het is geen willekeurige roman, het is een boek apart. Het vreemde is dat in de stem van mensen, Gods stem zich mengt. Dat is wat we geloven. Dus mensen hebben iets opgeschreven maar door wat zij opschreven spreekt God tot ons vandaag.”*¹⁷ Hetgeen dat volgens de dominee het meest neigt naar heiligheid is de brood en de wijn die tijdens de avondmaalsviering genuttigd worden. Deze staan namelijk symbool voor het lichaam en het bloed van Jezus Christus, zoon van de Schepper. Het avondmaal is een heilig sacrament, dit verklaard dus ook waarom sommige mensen een zekere aarzeling ervaren om deel te nemen aan deze viering. Met dit heilige sacrament wordt verwezen naar het geheimenis. Er is iets mee, het mysterie, er zit mysterie in dit sacrament. Benadrukken van mysterie vinden mensen gaaf. Mysterie pak je niet met je gezonde verstand, maar het is er wel. ‘Ik snap t niet, maar ik geloof het wel’. Het onttrekt zich aan je waarneming, maar tegelijkertijd ervaar je het wel. Mysterie veronderstelt enerzijds het geloof, maar kan het anderzijds ook juist opwekken. Door je te verdiepen in het geloof, bijvoorbeeld door te bidden, deel te nemen aan het avondmaal etc. krijgt God meer gezicht. Het mysterie is groter dan wij vatten kunnen, is ook mooi. Als je het wel zou kunnen vatten zou het te klein zijn. Het mysterie is juist ook dat wat jouw weten te boven gaat. Geloven gaat verder waar weten stopt, geloven is méér. *“The essence of religion was found to be located ‘inside’ people, while the ‘outside’ manifestations, e.g. rituals, creeds, religious institutions, were held to be secondary.”* Schrijft Meyer (2012).¹⁸ Het mysterie en geloof vind plaats binnen de mens maar kan dus opgewekt worden door bijvoorbeeld het sacrament Avondmaal.

¹⁷ Gesprek dominee 10 april

¹⁸ Meyer, Birgit. 2012. “Mediation and the Genesis of Presence. Towards a Material Approach to Religion.” Inaugural lecture, Utrecht University, 19 October 2012. (PDF)

Objecten, in dit geval het brood en de wijn en onze omgang daarmee materialiseren onze relaties en ideeën t.a.v. het goddelijke. Het is de betekenis die men geeft aan het brood en de wijn die ervoor zorgt dat het gesacraliseerd wordt.

Lang spreek ik met dominee en hij concludeert uiteindelijk dat het mysterie deel is van het geloof, het is onnozel om te zeggen 'ik zie Hem niet, dus hij bestaat niet'. Hij bestaat juist zonder hem te zien. Het enige écht heilige, onaanraakbare binnen de protestantse kerkgemeenschap is God.

Reflectie

Ik heb het doen van veldwerk als zeer nuttig en waardevol ervaren, ik denk dat het mij persoonlijk in kennis heeft verrijkt. Ik ben niet gelovig opgevoed, dit was voor mij dan ook de eerste keer dat ik een voet binnen de kerk zette om een andere reden dan hem gewoon bezichtigen. Hierover ben ik altijd eerlijk geweest tegenover de mensen die ik sprak.

Ik ging mee naar de kerk met mijn burens, ik ben blij dat ik via hen een ingang had want ik merkte dat ik het lastig vond om uit mezelf mensen aan te spreken. Dit is iets waar ik in het vervolg aan zal moeten werken. Met mijn burens heb ik meerdere korte informele gesprekjes gehouden en éénmaal heb ik langer met de buurvrouw gesproken waarna ze me naslagwerk gaf voor het deel over de inrichting van de St.Joriskerk. Ik heb hiernaast tijdens het koffiedrinken na de dienst de kans gehad in een soort natuurlijk gevormd groepsgesprek te praten met verschillende mensen. Ook heb ik op 10 april een interview bij de dominee thuis afgenomen, dit omdat hij als hoofd van de kerk veel informatie te bieden had.

De kerk stond in mijn ouderlijke woonplaats en is een grote gemeente. Dit zorgde ervoor dat ik mensen in de kerk zag zitten die ik (vaag) kende. Ik voelde mij tegenover hen af en toe een soort verrader, de mensen met wie ik sprak vertelde ik dat ik onderzoek deed maar de mensen die ik enkel zag niet. Ik vond dit moeilijk, ik was hier immers alleen voor mijn onderzoek terwijl hun kerkbezoek (en dus hun geloof) een significant en belangrijk onderdeel van hun leven is. Zo voelde ik mij af en toe zoals ook Jojada Verrips voor het tijdschrift *In De Marge* (2006) schreef, *een soort toneelspeler die voor zijn spel nog gestraft zou worden*.¹⁹ Ik zong af en toe immers mee met de liederen en was stil als mensen beden. Anderzijds was dit af en toe meedoen en eigen overtuigingen tijdelijk opzij zetten een vorm van methodologisch ludisme. Spelen met de werkelijkheid, het vermogen hebben om twee werkelijkheden en perspectieven naast elkaar te zetten. Hierdoor is mijn onderzoek wel sterk gekleurd door mijn eigen opvattingen, tijdens de cursus hebben we het gehad over “knowing when not to attend”. Weten wanneer dingen gefilterd kunnen worden en niet belangrijk zijn. Juist omdat ik die kennis niet had leek voor mij alles interessant, in dat opzicht ben ik blij dat ik nog niet veel van het protestantse geloof af wist. Zo waren er fenomenen zoals de snoepjes tijdens de preek die voor de kerkgangers vanzelfsprekend en niet de moeite van het noemen waard waren maar die mij toch intrigeerden.

¹⁹ Verrips, Jojada. 2006. “Ottolandse Onderzoekservaringen.” *In de Marge* 15, no. 3:20-25. PDF

Marjo Theije (2006) heeft een stuk geschreven over hoe elk onderzoek naar religie leeft onder de strijd tussen de belangen van de onderzoeker enerzijds en de belangen van de onderzochten anderzijds.²⁰ Over mijn belangen en de belangen van de onderzochten heb ik veel nagedacht. Ik vond het bijvoorbeeld moeilijk om met de predikant te praten, omdat ik op een gegeven moment ging invullen wat voor doel hij had bij het gesprek. We spraken namelijk over de verantwoordelijkheid die hij voelde om het belang van de relatie met God te benadrukken en te verkondigen. Was ik als ongelovige dan ook zo iemand? Wilde hij daarom met mij het gesprek aangaan? Dit waren enkele van de vragen die mij onzeker maakten en mijn onderzoek enigszins gekleurd hebben.

²⁰ De Theije, Marjo. 2006. "Het Belang van de onderzoeker." *In de Marge* 15, no 3: 33-36. PDF

Bronvermelding afbeeldingen

Figuur 1 afkomstig van <https://sintjoriskerk-amersfoort.nl/sint-joriskerk/>

Figuur 2 afkomstig van <https://sintjoriskerk-amersfoort.nl/sint-joriskerk/>

Figuur 3 afkomstig van <https://sintjoriskerk-amersfoort.nl/sint-joriskerk/>

Figuur 4 Hof - St. Joriskerk by Herman de Raaf

<https://i.pinimg.com/originals/b3/18/f7/b318f795e305b189d6b6ca2a30e857a9.jpg>